

SERSUT ECHKI ZOTLARINI YAYLOVLARDA BOQISH ULARNING ZOTDORLIGIGA VA SUTINING TARKIBIGA TA'SIRI

Xayitova Moxichehra Najim qizi

Samarqand Davlat Univesiteti Kattaqo'rg'on Filiali Asistenti

Annotatsiya.

Echki sutida insonga kerak bo'lgan 40 ga yaqin komponent mavjud. Unda C, A vitaminlari, D, V12, V6, V1, V2; aminokislotalar, antioksidantlar, fermentlar, shuningdek kimyoviy elementlar - kaltsiy, natriy, kaliy, magniy, mis, temir, marganets mavjud. Echki sutining tarkibi ozuqa turiga, hayvonlarning parvarishiga, sog'lig'iga, echking yoshiga va zotiga qarab turli ko'rsatkichlarga ega bo'lishi mumkin. Echki sutining afzalliklari uning boy tarkibiga bog'liq. Echki suti istisnosiz hamma uchun foydalidir: kattalar va bolalar, kasal va sog'lom. Bolalar uchun echki suti foydalidir, chunki uning tarkibida B12, D vitaminlari va bolaning tanasi uchun zarur bo'lgan kaltsiy mavjud. Bundan tashqari, echki suti allergiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan sigir sutining ajoyib o'rnini bosuvchi allergensizdir. Echki suti bolalarni sun'iy oziqlantirish uchun ona suti o'rniga tavsiya etiladi. Homilador ayollar va emizikli onalar uchun foydalidir. Echki suti inson salomatligiga faqat individual intolerans bilan zarar etkazishi mumkin. Boshqa barcha holatlarda, bu juda foydali va hech kimga zarar yetkaza olmaydi.

Kalit so'zi: echki, sut, vitaminlar, shifobaxsh, kasalliklar

Oziq-ovqat xavfsizligi sohasi dolzarb ahamiyat kasb etayotgan kunlarda qishloq xo'jaligida sof ekologik va tabiiy mahsulotlar yetishtirish juda ham muhimdir. Xususan, yurtimizning bir qator viloyatlarida sut berishda yuqori darajadagi samaradorlikka ega bo'lgan echki zotlarini aniqladik. Zaanen va oq rus echki zotlari hozirda O'zbekistondagi zotdor sut beruvchi echki turi sifatida qayd etildi.

Olingan ma'lumotlar asosida, ushbu sut mahsulotlarini ko'paytirish orqali mamlakat aholisining parhez va hayoti uchun zarur bo'lgan barcha komponentlarni saqlovchi, havfsiz echki suti bilan ta'minlash muammosi qisman bo'lsada o'zining ijobiy yechimini topadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mahsuldorlik yo'nalishi bir xil, ammo yaratilish sharoiti har xil bo'lgan zotlarning har biridan 10 boshdan tanlab olindi. Tanlangan echkilar yoshi, jinsi, tirik massasi va kelib chiqishi bo'yicha bir xillikga (analog) ega bo'lgan individlardan iborat bo'ldi.

Qiyosiy tekshirishlar natijasida har ikkala zot uchun ham bir xil oziqlanish va saqlash sharoitlari yaratildi. Nasl olish uchun ajratilgan echkilar guruhining har ikkalasini boqishda deyarli barcha chorvachilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida qo'llanilayotgan oziqlantirish tartibidan foydalanildi. Ma'lumki, hozirgacha bironta ilmiy yoki amaliy qo'llanmalarda sutdor echkilarni oziqlantirish normalari yo'q. MDH mamlakatlarida sut yo'nalishdagi echkilarni oziqlantirishda

momiq va jundor echkilarni oziqlantirish normalaridan foydalanib kelingan, hozir ham shu usuldan yofdalaniladi.

Ana shu normalarga asosan, sut yo'nalishidagi turli fiziologik holatdagi ona echkilar uchun kuz va qish mavsumlarida 0,70 (ko'payishning 1 davrida) dan 1,45 (ko'payishning 2-yarmida) gacha energetik oziq birligi va 70 g dan 145 g gacha hazmlanuvchi protein talab qilinadi. Shunga mos holda, boshqa to'yimli moddalarga almashinuvchi energiya, quruq modda, makro va mikroelementlarga bo'lgan ehtiyoji ham ortadi, ya'ni echkilar organizmining tuyimli moddalarga bo'lgan ehtiyoji 2,0-2,5 martaga ortadi. Shu bois, biz ham fermer xo'jaliklarida qo'llanib kelayotgan oziqlantirish normasidan foydalandik. Echkilarni kun davomida dalada haydab boqish va kechqurun 0,4 kg somon va yantoq aralashmasi va 0,25 kg bo'g'doy kepagi bilan qo'shimcha oziqlantirdik.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, zaanen zotli echkilarga nisbatan oq rus zotli echkilar yaylov oziqalaridan qiyoslanayotgan guruhlar orasida ma'lum miqdorda ortiq oziqalar iste'mol qilishi kuzatildi.

Kuz mavsumida tog' va cho'l yaylovlarida haqiqatda iste'mol qilingan oziqalar bo'yicha bu mavsumda echkilar 0,58 energetik oziqa birligi va 57,9 g hazmlanuvchi protein iste'mol qilishgan, ya'ni o'zlarining to'yimli moddalarga bo'lgan ehtiyojini normaga nisbatan 84-87% gagina qoplashgan.

Qish mavsumida tirik massasi 30-35 kg bo'lgan va bo'g'ozlikni birinchi yarmida ona echkilarning organizmini ehtiyojlarini qondirishi uchun 0,9-1,1 EOB va 105 g gacha HP iste'mol qilishlari talab etilgan bo'lsa, haqiqatda iste'mol qilingan yaylov oziqalari bilan 0,18 EOB va 23,8 g HP qabul qilishgan. Aynan mana shu davr, bo'g'oz echkilar hayotidagi eng qiyin davr ekanligini ta'kidlashimiz zarur, chunki yaylov oziqalari bilan iste'mol qilingan oziqalarda 0,92 EOB va 81 g HP yetishmasligi aniqlandi.

Yuqorida keltirilganlar asosida shuni e'tirof etishimiz mumkinki, echkilar yil davomida(yoz mavsumi mustasno) qo'shimcha oziqalarsiz yaylov oziqalari bilan oziqlantirilganida, o'zlarining organizmini tuyimli moddalarga bo'lgan talabini kuzda- 15% ga , qish mavsumida esa - 82% ga, bahorda- 53% ga qoplay olmaydilar.

Bundan tashqari iste'mol qilingan oziqalar tarkibidagi protein va yengil hazmlanuvchi uglevodlarning me'yordan kam bo'lishi tufayli katta qorin massasidagi mikroorganizmlar miqdori kamayib ketadi. Bunga asosiy sabab, katta qorin suyuqligi muhitining kislotali tomonga og'ishi va barcha turdagi mikroorganizmlar miqdorini kamayishiga olib keldi deb tushuntiramiz.

Mikroorganizmlar tomonidan amalga oshiriladigan mikrobiologik va biokimyoviy jarayonlar natijasida sintezlanadigan sutning tarkibini tashkil qiluvchi komponentlar ma'lum darajada qiyoslanayotgan echkilarning sutdorligi, kimyoviy tarkibi va ayrim sifatiiy xususiyatlariga o'zining ta'sirini ko'rsatishi aniqlandi.

Birinchi laktatsiya davrida nazorat va 2-tajriba guruhlarini zaanen zotiga nisbatan yaxshiroq rivojlangiligini ko'rsatuvchi farqlar, ularning keskin o'zgaruvchan noqulay sharoitda yaratilganligidan dalolat beradi.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, sutning tarkibi va xususiyatlari hayvonning zoti, individual xususiyatlari, laktatsiya davri, yaylovdan iste'mol qilingan oziqalarning turi, miqdori va uning tarkibidagi to'yimli moddalarning hazmlanishi, o'zlashtirilishi hamda katta qorin mikroorganizmlari tomonidan amalga oshirilayotgan jarayonlar hisobiga sintezlanayotgan sutning komponentlariga mos holda sut mahsuldorligi, sifat ko'rsatkichlarini ma'lum darajada o'zgarishga uchrashi aniqlandi.

Vitaminlar va minerallar	Foydali xususiyatlar	Echki suti (miqdori %)	Sigir suti (miqdori %)
Kaltsiy	Suyaklarni mustahkamlaydi <u>tirnoq plitalari</u> , tishlar	0,19	0,18
Fosfor	Suyak to'qimasini mustahkamlaydi, vitaminlarning so'rilishiga yordam beradi, mushaklar va aqliy faoliyatga ijobiy ta'sir qiladi.	0,27	0,23
Temir	Butun organizmning ishiga yordam beradi, uni kislorod bilan ta'minlaydi, normal gemoglobinni saqlaydi, qalqonsimon bezning ishlashini ta'minlaydi, miya faoliyatiga hissa qo'shadi.	0,07	0,08
Mis	Tanadagi metabolik jarayonlarni tartibga soladi <u>normal ishlash</u> miya	0,05	0,06
A vitamini	beradi <u>yaxshi ko'rish</u> , suyak to'qimasini mustahkamlaydi, salbiy ekologik hodisalardan himoya qiladi	39	21
Vitamin B1	Asab tizimining faoliyatini normallantiradi, o'sish jarayoniga ta'sir qiladi,	68	45
Riboflavin (B2)	Asab tizimining ishlashini ta'minlaydi, teriga, tirnoqlarga, sochlarga foydali ta'sir ko'rsatadi	210	159
S vitamini	Sovuqdan himoya qiladi, immunitetni oshiradi, qon tomirlari devorlarini mustahkamlaydi	2	2
D vitamini	To'g'ri o'sish va yaxlitlikni ta'minlaydi <u>suyak to'qimasi</u> , A va C vitaminlari bilan birgalikda virusli mavsumiy kasalliklardan himoya qiladi	0,7	0,7

Erkaklar uchun echki sutining foydali xususiyatlari. Echki suti ortiqcha vazn mavjud bo'lganda foydalidir. Erkaklar tartibga solishga da'vat etiladi ro'za kunlari ushbu mahsulot bilan. Masalan, kun davomida 200-250 g sut iching. Bu yurak tizimini profilaktika qilish va mustahkamlashga, ovqat hazm qilishni yaxshilashga yordam beradi.

Echki suti keksalikda juda foydali. Tarkibida ko'p miqdordagi iz elementlari va vitaminlar tufayli u deyarli barcha organlarga profilaktik ta'sir ko'rsatishga qodir.

Fosfor va temir miya faoliyatini faollashtiradi, shuning uchun xotira yaxshilanadi, Parkinson va Altsgeymer kasalliklari kabi kasalliklarni rivojlanish

xavfi kamayadi. Kalsiy suyaklarni mustahkamlaydi, bu esa tayanch-harakat tizimi va osteoporozning rivojlanishi (suyak to'qimasini yo'q qilish) bilan bog'liq muammolardan qochishga yordam beradi.

Vitaminlar immunitet tizimini mustahkamlaydi va oshiradi, yurak mushaklarining ishiga foydali ta'sir ko'rsatadi va normal ko'rishni saqlaydi.

Sut mahsulotidan muntazam foydalanish umumiy holatni yaxshilashga yordam beradi va energiya qo'shadi. Echki suti foydali xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, hech kim uni ishlatishga qarshi ko'rsatmalarni bekor qilmagan. Ko'rib chiqilayotgan sut mahsuloti tanaga faqat quyidagi hollarda zarar yetkazadi:

- ichaklarda nosozliklar bo'lsa (biobakteriyalarning ko'pligi tufayli fermentatsiya jarayonlarini keltirib chiqarishi mumkin);

- ishlamay qolganda endokrin tizimi va uning fonida semirib ketish;
- oshqozon osti bezi ishlamay qolganda;
- allergik reaksiyalarga moyillik bilan.

Bundan tashqari, echki sutini juda ko'p miqdorda ichish tavsiya etilmaydi, chunki u oshqozonda og'irlik va oshqozon osti bezi og'rig'iga sabab bo'ladi, ba'zida oshqozon yonishini qo'zg'atadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rustam Qurbonov Qo'y va echki parvarishlash Toshkent – 2013 yil
2. Mamatqulov D Bolalar anatomiyasi va fiziologiyasi asoslari. Toshkent – 2017 yil
3. Axmedov A, M. Samorodov N,M. Sutchilik ishi va chorvachilik mahsulotlari texnologiyasi Toshkent – 1993 yil
4. [www. milk.com](http://www.milk.com)